

Декларація Східноєвропейського дому

Заява осіб, інституцій та колективів, котрі погодилися задля порозуміння спільнот у Східній Європі співпрацювати на користь розбудови Східноєвропейського дому, що складається з двох частин: варшавський осередок – Вітрина та палацово-парковий комплекс у Мордах.

Східноєвропейський дім має подвійний вимір як єдність місця та простору. З одного боку, це конкретне місце (палацово-парковий комплекс), а з іншого – це Схід, який розуміється як європейська частина СРСР і післявоєнної Польщі, тобто території західного і південного кордону Польщі, південного кордону України, Чорного моря, Кавказу, Каспійського моря, Уралу, північного кордону Росії, Балтійського моря. Польське місто Морди знаходиться на порубіжжі Мазовії і Підляшшя, неподалік кордону з Білоруссю та Україною, Литвою і Росією (Калінінград). Топонім «Морди» походить від польського слова «мордувати» (*mordować*), який також є в українській мові і означає «вбивати», «мучити». У контексті Східноєвропейського дому це можна інтерпретувати і як виклик, і як символ. На території, яку Тімоті Снайдер називає «криваві землі», буде відбуватися робота, що має слугувати розрахунку з подіями, які відбулися на цих територіях у ХХ столітті. В обставинах війни в Україні діалог спільнот має відбуватися поза будь-яким впливом агресора.

Ми розуміємо Схід як географічну частину Європи та передусім як території, що у 1939-1940 роках зазнали найбільших страждань, на яких до сьогодні залишаються глибокі соціальні рани. Обидва тоталітаризми (радянський і нацистський) призвели до деформації складної і неоднорідної етнічної спільноти, провокуючи до ненависті та злочинів одних проти інших, занурюючи у зло тою чи іншою мірою кожного з причетних. Націоналістичні епігони ідеологічних систем і нині намагаються використовувати біль минулого для своїх сьогодишніх цілей, призначаючи провину за «кривавість» і ятрючи деклараціями про власну невинність.

Східноєвропейський дім має діяти задля спільноти народів та на основі їх рівноправного партнерства. Ґрунтовне опрацювання минулого у міжнародному вимірі є умовою для злагодження напруження. Розбудова добросусідських відносин можлива лише за умови звільнення нашого регіону від травм минулого, що не може відбутися, якщо їх просто замовчувати. Ми маємо довести, що біль минулого можна перемогти через емпатію і розуміння Іншого. Поетапність звільнення від будь-яких елементів ідеології, а передусім від проявів націоналізму, є умовою для нашої ефективною та дієвою співпраці. Свідомі своєї історії й схильні до діалогу суспільства здатні самостійно чинити опір псевдоісторичній пропаганді, яка культивує ненависть і виправдовує агресію. Основою нашої діяльності має бути незалежність всіх сторін від диктатури і її прихильників.

Декларуємо, що Східноєвропейський дім опирається на фундаментальну засаду рівності партнерів і виключає будь-які дії, що мають ознаки упереджень з огляду на національну, політичну або релігійну приналежність. В аналізі минулого ми беремо за основу перспективу жертви, а не аргументи злочинця, який апелює до ідеології, геополітики та релігії. Вступ до Східноєвропейського дому розуміємо, як підтвердження готовності до діалогу і пошуку правди, свободу від локального патріотизму чи будь-якої форми групової лояльності.

Схід

Ялтинський поділ Європи з декількома десятиліттями домінації радянського тоталітаризму призвів до гігантської - соціальної, політичної, економічної, культурної - прірви. Системне знищення відмінних тожсамостей визначило Схід як сферу деградації та меншовартості. Російська та білоруська деспотії відібрали у власних суспільств суб'єктність та створюють ілюзію поділу на Схід і Захід у колишніх категоріях Холодної війни. Проте Східноєвропейський дім не погоджується на такий редукаціонізм.

Жодна країна або суспільство свідомо не обиратиме можливість залишатися під владою диктатора. Свідченням цього є наше суспільство, яке протягом чотирьох десятиліть чинило спротив. Нищення авторитарної влади значною мірою відбувалось завдяки низовим протестним рухам - польська Солідарність, український Майдан, білоруський Марш. Для повалення нинішньої тиранії потрібний демократичний рух всього Сходу.

Діалог в Східноєвропейському домі буде вестись на засаді рівноправності народів, а репрезентуватимуть його особи, що не підтримують деспотичні режими. Ми переконані, що весь Схід знаходиться в процесі переходу від тотальної держави до неконтрольованої парламентарної демократії, яка покликана захищати права людини. Це головна умова примирення для регіону, в якому жодна ідеологізована історична політика не може визначати цілі або бути формою порозуміння. Ми переконані, що історичному процесу демократизації не завадить ні російський мілітаризм, ні політика геноциду, ні безжалісна внутрішня політика Росії та Білорусі.

Ми не приймаємо теорії «суспільств, що відмовились», яка стверджує, що суспільство може віддати частину своїх прав та свобод задля отримання певних соціальних гарантій. Досвід Білорусі у 2020-2021 роках доводить, що подібне теоретизування засноване на фальшивих тезах. Схід продовжує нищити цинічна влада, яку підтримують конформісти. Проте Східноєвропейський дім буде ангажуватися виключно з огляду на вільну Україну та громадян Білорусі та Росії, які протестують. Тільки вільні люди зі всіх наших країн можуть порозумітися та у згоді прийняти відповідальність за минуле наших народів. Умовою конструктивного діалогу не є визнання своєї вини за зло, вчинене минулими поколіннями наших предків. Існує потреба у свідомому долученні голосів пам'яті, що мають «тягар зі свого боку» та згода на громадянську відповідальність.

Східноєвропейський дім утворюється, щоб проголосити Схід спільнотою, у якій буде панувати мир та добросусідство. Ми не будемо толерувати ідеологічної агресії, що визначає ворога. Націоналізм, який присутній у всіх країнах, не може впливати на нашу співпрацю (визнання та допущення націоналістичної риторики призведе до анігіляції всієї нашої діяльності). Майбутній мирний Схід має бути альтернативним щодо нинішнього Сходу, який значною мірою сформований антидемократичними та кривавими диктаторами. Східноєвропейський дім має бути місцем миру між народами Східної Європи та доказом того, що це можливе.

Польща

Ставлення Речі Посполитої, яка виникає в листопаді 1918 року, до свого східного кордону виявився фундаментальним для всієї Східної Європи.

Польща стала стіною від більшовиків і на два десятиліття загальмувала їх експансію. Проте Ризький мирний договір у березні 1921 року, ознаменувавши перемогу у війні Польщі над більшовицькою Росією, не встановив мир між народами нашого регіону, а підкорив їх двом сторонам. Договір був наслідком військового протистояння і визначив долю всього ХХ століття, а нині опосередковано сприяє російській пропаганді.

Головна помилка Ризького мирного договору ґрунтувалась на «наддержавних» амбіціях поляків, які вірили, що самостійна перемога у війні дає їм право на свій розсуд укладати мир. Передусім українці та білоруси, а частково литовці, сприймалися лише статистами у великій східноєвропейській грі. Була проігнорована думка західних наддержав щодо підписаного миру. Зрештою в 1923 році кордони II Речі Посполитої були визнанні західними країнами, однак залишилося переконання, що зарозумілість польської влади може призвести до дестабілізації регіону. У Східній Європі домінувала тоталітарна Росія та націоналістична Польща. Річ Посполита (*з латини «спільна справа» і вживалось у польській мові для означення республіки*) попри назву трактувала національні меншини на своїй території або як ворожі елементи, або як пластичний елемент, що можна з легкістю полонізувати. Описана політика суперечила принципам демократичності та виключала можливість соціальної рівноваги.

Впливові польські політики закликали з парламентської трибуни (Сейму) до відродження кордонів з 1772 року (перший поділ Речі Посполитої). Ризький мирний договір критикували за відмову від далеких східних земель (так ніби не пройшло півтора століття, за які відбулися докорінні соціальні та політичні зміни). На східних територіях II Речі Посполитої поляки були у демографічній меншості, проте панівна більшість послідовно визначалась як чужа. З однієї сторони ризького кордону не було місця для «ворогів народу», а з іншої для тих, хто «не кохав Польщі», хоча він її не обирав. Чимраз більша ідеологізація з обох сторін відібрала Сходу шанс на міжетнічний мир.

Вороже ставлення в II Речі Посполитій до українців, білорусів та євреїв (тих, хто не визнавав домінації поляків-католиків) призвело до трагедії у майбутньому. "Східні Креси" вважались за квінтесенцію польськості та призводили до конфлікту з представниками інших національностей.

Багатокультурні та етнічно різноманітні території західних рубежів Російської імперії, потрапивши в кордони II Речі Посполитої, ставали предметом спору, оскільки згадану різноманітність ігнорували. Однозначне визначення Вільнюсу та Львова як польських міст, позбавлення голосу інших народів призвело до кривавих подій в 1940-тих роках. Націоналістична Польща стала ворогом всіх східних сусідів. Відповідно польська катастрофа 17 вересня 1939 року для частини громадян II Речі Посполитої на початку означала шанс.

Схід може стати спільним, демократичним, позбавленим націоналістичної ненависті, але виключно за умови визнання правди про минуле, оскільки це позбавить можливості грати на спогадах та ресентиментах. «Криваві землі» в Європі з'явилися завдяки головним демонам світу - Леніну, Сталіну, Гітлеру, а нині Путіну. Ідея порядку і миру у цій частині Європи вимагає гарантованого взаємного

миру. Нинішня Польща приймає українців, білорусів, росіян - всі вони тікають від війни та репресій та розраховують на безпеку саме тут, що є головним аргументом на користь розбудови спільноти Сходу.

Річ Посполита не дбала про пам'ять меншин, які жили тут раніше (перед II світовою та після війни). Польська націоналістична пропаганда послуговувалась досвідом I Речі Посполитої про вроджену толерантність та гостинність. На жаль, II Річ Посполита не підтвердила подібної практики, а після II світової війни Польщу почали визначати як моноетнічну країну, що сприяло маргіналізації національних меншин. Східноєвропейський дім своєю активністю має бути прикладом рівного трактування всіх членів соціуму, передусім у найновішій історії. Передбачаємо, що давні польські українці, білоруси, росіяни, вірмени, азербайджанці, грузини ... а також представники цих народів, що прибувають до Польщі нині, знайдуть тут місце для збереження власної пам'яті.

Наслідки російської атаки на Україну є свідченням імперіалізму. У польському контексті це може стати досконалим свідченням значення Польщі для всього Сходу, якщо сьогоднішня Варшава, на відміну від її міжвоєнного періоду, буде прикладом демократії, принципів рівності та дотримання прав людини, міжнародної солідарності.

Росія

Росія по суті у нинішній формі в XXI столітті залишається імперією, яка руйнує світ. Саме амбіції російських та радянських лідерів Європа у XX столітті не сприяють встановленню миру. Навіть силові структури націонал-соціалістичної Німеччини брали за приклад російське ЧК; трагічний та нищівний вплив кремлівської диктатури (її васалів і сателітів) зростав, апогеєм чого стала війна 24 лютого 2022 року. Геополітичне оточення нав'язує військову риторику, яка призводить до спалахів ворожнечі по всьому світу. Проте найбільше Росія загрожує миру саме на Сході, який вона прагне підпорядкувати.

Східноєвропейський дім акцептує виключно ідеали вільних громадян Росії, яких переслідують у самій Росії. Переконавання дисидентів з минулого і сьогодення, які описують реальність російської деспотії, є наочним прикладом, що з такою Росією погоджуваться не всі. Всі учасники Східноєвропейського дому є рівноправними, незалежно від статусу їх держави, росіяни не можуть бути дискримінованими. Домінація Росії у всьому регіоні або внутрішні російські процеси можуть змінити ситуацію на всьому Сході. Проте вони можуть стати причиною для особливого або вищого трактування російської національної групи.

Російська група Східноєвропейського дому має функціонувати поза будь-якими впливами уряду Російської Федерації. Росіяни є однією зі складових багатонаціональної спільноти Сходу, а не представниками «імперського суспільства». Російські підписанти декларації репрезентують вільну Росію і борються за її не імперську сутність (прикладом вільної Росії можна вважати кілька місяців у 1917 році та перші декілька років після падіння СРСР).

Існує потреба демократизації російського простору, що може втілюватись протягом декількох десятиліть. У найближчій перспективі Східноєвропейський дім планує

займатися охороною історичної пам'яті. Документація злочинів, вчинених радянським тоталітаризмом у минулому столітті та у сьогоденні є обов'язковою умовою для Росії, щоб стати країною-сусідом, а не країною-агресором. Мирне співіснування Сходу потребує спільної інтерпретації ключових моментів найновішої історії, яку націоналістична історична політика різних країн вживає для обривування і реалізації своїх утилітарних цілей.

Східноєвропейський дім вважає, що прикладом історичних досліджень має бути 30-літній досвід співпраці Меморіалу та Центру Карти, які не обмежувались до вивчення стосунків СРСР - Польща, а охоплювали весь Схід в ХХ столітті. Міжнародна складова і продовження згаданих досліджень ґрунтується на їх універсалізмі (найважливіші дослідження: «Спільні місця - Східна Європа»; «Радянський союз - Польща 1919-89 в імперському колі»; документи Великого терору; "Списки репресованих"; Росія та Катинь; мережа EUSTORY; Словник дисидента; Обличчя тоталітаризму; Табори. Енциклопедичний путівник).

«Меморіал» - це всесвітньовідома організація, що бореться за правду всередині самої Росії. Режим, послуговуючись московським судом, ліквідував міжнародний «Меморіал». Однак це не означає, що спадщина «Меморіалу» має зникнути, закордонні осередки, у тому числі Східноєвропейський дім, будуть продовжувати діяльність «Меморіалу» у програмному та в символічному прояві як універсальної діяльності, що відбувається понад кордонами та поділами.

Україна

На початку 2014 року Майдан став дієвим механізмом опору пострадянським силам і гарантом проєвропейському вибору. Нині, з огляду на збройну агресію Росії, весь світ зрозумів, що українці прагнуть позбавитись будь-яких залишків імперії. Відновлення України в кордонах до 2014 року є фундаментальною умовою майбутнього миру.

Історичним нещастям України стало підписання Брест-Литовського мирного договору наприкінці I світової війни (лютий 1918 року), що означало союз з Центральними Державами, які через 9 місяців програли війну (Кремль у 2022 році посилався саме на цей мирний договір, а не Ризький договір, у якому Україна не була стороною). Брест-Литовський мир призвів до поглиблення протистояння між українцями та поляками, оскільки обидві сторони прагнули незалежності тих самих земель. Польща остаточно відкинула співпрацю з Центральними Державами і доєдналась до Антанти. Тим самим польська незалежність стала умовою загальноєвропейського мира. Натомість Україна не сприймалась, як окреме національно-державне утворення. Наслідки I світової війни стали основою польсько-українського конфлікту, який проявився у фундаментальній суперечці стосовно землі та панування над нею.

Поділ України у 1921 році призвів до довготривалої рани. Большевики заволоділи східною частиною, що спричинило подальші біди. Кремль отримав «історичний» аргумент, який використовує у нинішній війні проти України. Приєднання до Польщі іншої частини і подальша brutальна полонізація української меншини призвели до

появи польсько-українського конфлікту, який тлів і спалахнув під час II світової війни.

Цілісність і незалежність України - це головна умова демократичного ладу на Сході, будь-яка згода з російською агресією проти України виключає можливість співпраці зі Східноєвропейським домом. Ми виключаємо будь-які форми польських ресентиментів та голосів, що допускають твердження про наявність польських прав до земель на схід від нинішнього польського кордону.

Створення Східноєвропейського дому на території Польщі, української бібліотеки, архіву, документаційного центру сучасної історії України та минувшини української меншини в XX-XXI століттях є символічною формою компенсації за варварське знищення українських бібліотек у II Речі Посполитій.

До нині військові кривди між поляками та українцями кровоточать. Вісімдесят років після кривавих подій націоналісти з обох боків продовжують використовувати тогочасні злочини як засіб для роз'ятрювання ран між народами у сьогоднішні. Ми вважаємо за потрібне ствердити, що Східноєвропейський дім є місцем неконтрольованого діалогу, який має слугувати завершенню опису картини згаданих подій і вшанування жертв згідно із засадою «всі жертви є нашими» - без поділу на чужих та своїх, менших або більших.

Документація злочинів Російської Федерації, які продовжуються в Україні, і їх наслідків є натуральним обов'язком Східноєвропейського дому. З огляду на політичну нейтральність спільноти Дому існує можливість розвитку україно-російського діалогу, що, зважаючи на військову агресію Росію, фактично не є можливим. Ми переконанні, що на території Польщі буде простіше знайти підстави для миру між обома повоєнними суспільствами. Наявність товариство «Меморіал» є певним гарантом щирості російської сторони.

Білорусь

Нинішній Мінськ є залежним від Кремля, відповідно обидва узурпатори є рівними між собою у брехні та злочинах проти власного народу. Обидві диктатури мають бути засуджені Міжнародним кримінальним судом у Гаазі за воєнні злочини та злочини проти людяності. Представники держави Білорусь та Росії мають бути виключені з будь-яких міжнародних акцій Східноєвропейського дому. Білоруська репрезентація Дому декларує однозначний протест щодо будь-яких дій самопроголошеного диктатора.

Білорусь не була політичним суб'єктом ні при укладанні Брест-Литовського миру, ні Ризького договору. Білоруси, значною мірою, були піддані русифікації, полонізації та українізації. На щастя, протягом XX століття білорусам вдалося зберегти свою національну ідентичність. В XXI столітті, не зважаючи на проросійську та радянську пропаганду Лукашенка, білорусам вдалось сформувати свою національну тожсамість. Після першої половини 1990-тих та осені 2020 року білоруси готові будувати власну незалежність, оскільки підтримка Лукашенка у переважній більшості опирається виключно на платних функціонерів режиму. Майбутній мир на Сході означає відновлення білоруської незалежності.

Завданням Східноєвропейського дому є підтримка білорусів у їх прагненні здобути політичну свободу та демократію у реально незалежній Білорусі. Також Дім планує організацію архіву незалежної Білорусії, який буде документувати антирадянську та дисидентську діяльність, реальну незалежність Білорусії після 1991 року, Мінську весну 1996 року, антилукашенківську діяльність наступних років та репресії.

Метою цих дій є підтримка демократичної ідентичності білоруського суспільства.

Понад десять років тому в ЄС з'явилась ідея утворення Міжнародного білоруського архіву закордоном, відповідно в рамках діяльності Східноєвропейського дому білоруська діаспора отримає можливість реалізовувати згадану ідею.

В Східноєвропейському домі Білорусь будуть представляти виключно особи з діаспори, аж до падіння дуального режиму Мінськ-Москва.

З огляду на можливість функціонування на території Білорусії незалежної архівної установи в Домі будуть зберігатися та накопичуватися документи, пов'язані з усією найновішою історією Білорусії, а не тільки з опозиційним її проявом.

Східноєвропейський дім, документуючи сучасну білоруську діаспору та репресії проти неї, має на меті бути місцем де конкурентні групи матимуть можливість об'єднатися. Білоруси, які підписують дану декларацію, висловлюють готовність до діалогу з усіма іншими групами білорусів, за умови, що справжні прихильники диктатора не будуть допущені до співпраці.

Схід Європи ми бачимо як простір, де не буде кордонів і який доєднається до Євросоюзу. Ми проти появи нової «залізної завіси» на західних кордонах колишнього СРСР.

Литва та країни Балтії

Країни Балтії так само як Польща є членами ЄС, конституційними демократіями та історичною складовою Східної Європи. Символічна Литва, де на початку ХХ століття з'явилися крайовці - литовсько-польсько-білоруський політичний рух, який може бути прикладом мирного співіснування та реальної різноманітності у нашому регіоні; який міг розвинути після I світової війни, але був маргіналізований у зв'язку з зі зростанням російського тоталітаризму та категоричним польським націоналізмом згаданого регіону. Вільнюс не став містом спільнот, а черговим місцем геополітичної диктатури, аж до трагічного фіналу в 1944 році.

Введення тези «всі жертви наші» при вивченні історії Литви може посприяти вирішенню спорів, що мають своє коріння у довоєнних і післявоєнних роках (II світова війна), які ділили поляків, литовців, євреїв, росіян. Фахового опрацювання потребує взаємний конфлікт 1918 - 1945 років, щодо якого домінують націоналістичні нарації і який донині є джерелом напруги, провокуючи архаїчну поведінку певних осіб та інституцій. Східноєвропейський дім має бути місцем, де будуть долати згадані упередження.

Прикладом солідарності країн нашого регіону є допомога білорусам влітку 2020 року, яку надали країни Балтії, Польща та інші країни ЄС. В аналогічний спосіб

можна описати реакцію країни регіону та всього ЄС на війну в Україні взимку 2022 року. Європейська демократична федерація хоч і не була спроможна позбавити влади кривавих диктаторів, але підтримала чимраз більшу східну діаспору, яка у майбутньому може стати прекурсором демократичних змін.

Підписанти декларації пропонують приготувати теоретичні опрацювання для мирного процесу на основі яких у Ризі – місті, де мирний договір 1922 року перекреслив візію гармонії Сходу, виплекану крайовцями – повстав концепт спільного простору для нашого регіону.

Крім дипломатичних намагань, що мають сприяти миру після нападу Російської Федерації на Україну, потрібний соціальний діалог, який має посприяти встановленню духовного миру, без якого навіть військова перемога над агресором не стане фундаментом для реального внутрішнього спокою та порядку. Суб'єктність мають мати всі суспільства регіону на основі демократичних та вільних виборів.

Євреї

Єврейська громада мала для історії Сходу фундаментальну та символічну вагу. Сліди її присутності після Голокосту проявляються, як через «прірву у соціальній пам'яті», що зростає і є певною формою виклику для сучасників. Зло вчинене стосовно євреїв у минулому не можна виправити. Голокост був реалізований III Рейхом і є пересторогою для всього людства. Описаний універсалізм не звільняє нікого від локальної відповідальності за злочини на рівні держави та давніх поодиноких штетлів.

Ставлення до євреїв - історичне, соціальне, а також форма пам'яті про їх присутність - є безумовною умовою суспільного ладу, який буде на Сході.

Нинішній антисемітизм (який толерується авторитарними країнами) є проявом глибокої соціальної патології та перешкодою в поверненні єдності між народами. Фальшиві свідчення про стосунки місцевих жителів до єврейських громад у регіоні, які часто перед Голокостом безжально знищувались, інфікують пам'ять і чинять минуле простором для загальної брехні. Завданням Східноєвропейського дому має бути протиставлення цим ідеям і викоріненням непам'яті про певні події.

Принцип «наших жертв», який застосовується при дослідженні Голокосту, міг би стати символічним поверненням євреїв до рідних для них територій на Сході.

Спільнота

Початково узгоджені цілі Східноєвропейського дому будуть реалізовуватись у палацова-парковому комплексі в Мордах. До завершення першого етапу відновлення комплексу діяльність Дому буде відбуватись в Варшаві за адресою пл. Конституції 6. Підписанти декларації виступають групою, яка від сьогодні починає працювати над історичною спадщиною (транскордонною, такою, що заснована на універсальних цінностях) та за допомогою культурної дипломатії буде сприяти вирішенню нинішньої ситуації на Сході.

Східноєвропейський дім має бути екстериторіальним, тобто таким, де всі народи Сходу знайдуть своє власне місце та одночасно будуть становити інтегральну складову соціуму. Дивлячись на згадану ініціативу з різних перспектив (національної, інституційної та соціальної), постановляємо, що появу у Польщі Східноєвропейського дому можна вважати за нашу спільну справу, яка буде служити миру між нашими народами.

Варшава, травень 2022

Богдан Бялек
Ігор Цепенда
Ярослав Холодецький
Пьотр М. А. Цивінський
Збігнєв Глуза
Владислав Гроховський
Адольф Юзвенко
Павел Казанецький
Магдалена Корнацька
Альвідас Нікцентатіс
Алексей Памятних
Міхал Пшевлоцкий
Адам Даніель Ротфельд
Лешек Влохинський
Рафал Внук
Хенрік Возняковський
Казімеж Вуйчицький
Кристина Захватовіч- Вайда
Лешек Заштовт

Центр Білоруської Солідарності
Фонд Східноєвропейського дому
Фонд Європейська Білорусь
Фонд Лени Гроховської
Фонд центру Карта
Фонд Пограниччя
Карта '97 (Charter'97)
Колегіум Східної Європи
Музей малої батьківщини в Студзіводах
Центр «Брама Гродська - Театр NN»
Товариство Східноєвропейський центр демократії
Товариство «За вільну Росію»
Національний інститут ім. Оссолінських
Об'єднання українців у Польщі